

ПЕРЕВАГИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ КОРПОРАТИВНОЇ ФОРМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Юрій Уманців,
кандидат
економічних наук,
доцент кафедри
економічної теорії
та конкурентної
політики
Київського
національного
торговельно-
економічного
університету

У статті зроблено спробу проаналізувати економічну природу корпорацій. Узагальнено теоретичні підходи до аналізу ролі корпорацій у сучасній економіці. Розкрито характерні особливості, що притаманні корпоративній формі організації підприємництва. Досліджено теоретико-методологічні аспекти еволюції корпорації як системи економічних відносин. На основі узагальнення різноманітних підходів виявлено особливості національної моделі функціонування корпорацій в Україні.

Формування та розвиток теорії корпорації як одного із суб'єктів економіки відображає закономірності розвитку економічної науки у цілому. Вагомий внесок у дослідження особливостей природи та формування корпоративних структур зробили А. Маршалл, А. Берлі, І. Бистряков, В. Базилевич, С. Грудницька, Ю. Данілов, Г. Мінз, Д. Норт, О. Вільямсон, Й. Шумпетер, Дж. Гелбрейт, Ю. Пахомов, А. Сірко, Н. Супрун, Л. Головкова, Л. Горкіна, В. Геєць, А. Гальчинський, А. Мамутов, О. Пилипенко, Д. Плетньов, Л. Федулова, О. Лібман, Б. Хейфець, О. Шнипко, А. Яковлев та інші дослідники.

Відаючи належне проведеним творчим пошукам у сфері теорії формування корпорацій, слід водночас зазначити, що чимало проблем досі залишаються значною мірою невирішеними. Науковий апарат як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній літературі не є загально визнаним та усталеним, оскільки відсутній цілісний аналіз концепцій корпоратизації, незважаючи на те, що представники різних течій економічної науки звертали тією чи іншою мірою свою увагу на проблеми формування та розвитку корпорацій.

Метою статті є систематизація та узагальнення теоретичних підходів до аналізу економічної природи та особливостей функціонування корпоративних форм підприємництва у сучасній економіці.

Аналіз наукових праць з проблем корпоративних відносин другої половини XIX–XX ст. дає змогу зробити вис-

новки, що представниками української економічної думки було зроблено значний внесок у дослідження організаційно-економічної природи корпорації. Наукові інтереси дослідників були зосереджені на визначенні економічної сутності корпорації, розкритті основних конкурентних переваг та обмежень цього інституту, дослідженні ролі акціонерного капіталу, з'ясуванні прав учасників корпоративних відносин тощо.

Теоретичні концепції, в яких представлено аналіз сучасності корпорації та особливостей реалізації інтересів різних суб'єктів корпоративних відносин, зосереджувалися на розкритті економічних функцій акціонерної форми підприємництва. Розкриваючи особливості природи корпоративної форми організації господарських відносин, українські вчені звертали увагу на такі найсуттєвіші характеристики, як спроможність швидкої акумуляції значних обсягів капіталу, залучення до господарського процесу широких верств населення, централізація управління, котра дає змогу ухвалювати більш оперативні рішення [1, С. 382].

Цілком обґрунтовано стверджує І. Бистряков про те, що корпоративний спосіб організації економіки дав змогу сконцентрувати великі капітали у розпорядженні невеликої кількості суб'єктів. При цьому великі організаційні структури здійснюють значний тиск на суб'єктів господарювання, котрі володіють капіталами середнього та дрібного масштабу, часто перешкоджаючи процесові їхнього розвитку. На

думку дослідника, для розв'язання цієї суперечності слід поширити принцип корпоративізму на всі рівні господарської діяльності, тобто категоріально вивести його на метасистемний рівень, а процес трансформації гео економічного простору розглядати з погляду імперативних корпоративних можливостей. Необхідним також є цілеспрямоване формування особливого інституційного середовища економічної діяльності, котра сприяє досягненню компромісу між інтересами всіх суб'єктів корпоративних відносин. Зміна економічної моделі у межах корпоратизації передбачає зміну відносин власності у напрямі домінування корпоративної власності. [3, С. 59-60].

Представники юридичної науки В. Мамутов та С. Грудницька розглядають корпорацію як господарську систему, яка формується та отримує свій статус у результаті багатосторонньої згоди господарських організацій – її засновників [4, С. 47]. Такий підхід розвиває О. Пилипенко, котрий вказує на те, що метою формування корпорацій є консолідація та координація зусиль на вирішенні різноманітних фінансових, технічних та соціальних проблем, а також забезпечення захисту інтересів юридичних осіб – суб'єктів корпорації [11, С. 29].

О. Івашина визначає корпорацію як організаційно-економічну форму прояву інтеграції, концентрації та централізації капіталу. Вчений доводить, що корпорація є економічною формою прояву глибинних сутнісних відносин корпоративного капіталу, що відображає ускладнення структури прав власності та контрактів у межах господарської мікро економічної одиниці [5, С. 114].

Пропонує визначати корпорацію як організацію, котра належить незалежним один від одного власникам (як юридичним, так і фізичним особам), що заснована на колективній формі власності, Н. Супрун. При цьому дослідниця акцентує увагу на спроможності корпорації об'єднувати капітали, розподіляти функції управління та власності, а також колективному прийнятті рішень власниками та найманими працівниками [14, С. 16-17].

Натомість О. Шнишко вказує на те, що корпоративна форма власності як найбільш ефективна з погляду залучення додаткових інвестицій, можливос-

тей використання новітніх методів управління, зростання продуктивності праці стала переважаючою. Саме такі обставини засвідчують збереження провідної ролі концентрації та централізації капіталу як визначальних тенденцій розвитку корпорацій [16, С. 199-200].

На підставі ґрунтовних досліджень сутності та ролі корпорацій різними науковцями можна стверджувати, що корпорація – це складна інтегрована, багатоаспектна, цілісна, стратегічно орієнтована підприємницька структура (акціонерне товариство або інтегрована корпорація), основними характеристиками котрої є, зокрема, такі, як:

- створення на основі об'єднання капіталів і, як наслідок, забезпечення централізації капіталу;
- функціонування системи управління, яка забезпечується дивізіональною організаційною структурою;
- наявність штату професійних менеджерів;
- відокремлення управління від власності;
- централізація управління;
- наявність широкого кола акціонерів, обмеження відповідальності учасників акціонерного товариства у межах вартості акцій, які належать акціонерам; можливість виходу акціонерів з товариства;
- розвиненість організаційної структури з підвищеною можливістю диверсифікації та широким діапазоном видів діяльності (наявність стратегічних зон господарювання);
- наявність системи корпоративного управління;
- можливість вільного переміщення акцій (купівля-продаж через фондовий ринок тощо);
- прозорість та відкритість діяльності корпорації;
- соціальна відповідальність перед суспільством;
- безстрокове існування [6, С. 19].

А. Гальчинський звертає увагу на те, що особливість корпоративної форми власності полягає у тому, що вона зберігає через володіння окремими особами акціями все позитивне, що притаманне приватній власності, а саме: ініціативу, підприємницький інтерес, свободу вибору, право безстрокового успадкування тощо. Саме тому корпорація долає обмеження, що є властиви-

ми приватній формі власності. Вчений вказує на цілий ряд переваг корпоративної форми власності, серед яких:

- висока виробнича гнучкість;
- здатність акумулювати ресурси величезних обсягів;
- найбільша демократичність, з якою пов'язана «революція в управлінні»;
- особлива соціально-інтегративна функція [2, С. 428-429].

За оцінками російських дослідників, для великих корпоративних компаній характерними є такі особливості, як:

- більш складний фінансовий стан як наслідок вкрай агресивної політики та недооцінки ризиків;

- складніша структура управління, а також статус публічних компаній. У результаті у власників відсутня адекватна інформація про стан бізнесу, виникають проблеми з подоланням опортунізму менеджерів, при цьому вони не можуть використовувати весь набір заходів щодо підвищення ефективності через необхідність обґрунтовувати доцільність певних дій перед акціонерами та інвесторами;

- близькість до держави, що дозволяє лобювати допомогу, однак її отримання часто пов'язане з додатковими «соціальними зобов'язаннями» (підтримання зайнятості), що стає перешкодою для реструктуризації та підвищення ефективності;

- отримання державних кредитів під заставу акцій. Оскільки ці кредити часто не будуть погашатися і акції перейдуть у власність держави, яка не оголосила про свої плани та наміри, то така ситуація породжує додаткову невизначеність щодо прав власності. Ризики, пов'язані з цим, об'єктивно посилюють стимули до опортуністичних дій та виведенню активів не тільки у менеджерів, але й у сьогоденних власників, що не сприяє реструктуризації цих компаній;

- велика наближеність до держави та спільність інтересів цих компаній дозволяють блокувати виділення державних ресурсів іншим, більш ефективним компаніям, що є меншими за розмірами;

- на основі контактів з представниками великих компаній і за відсутності інших надійних джерел у членів уряду формується неправильне уявлення про поточну ситуацію зі зміщенням у напрямі «негативу» [8, С. 79].

Цілком закономірно, що корпоративна форма господарювання найбільш ефективно використовується у великому виробництві. У розвинених країнах Заходу на корпоративну форму власності припадає 80-90% загального обсягу виробництва [2, С. 427]. Основними принципами функціонування такої форми господарювання є існування економічної системи капіталу незалежно від її власників.

Очевидно, що сучасна зріла корпорація значною мірою перетворюється не лише на просто економічний, але й на політичний та гуманітарний осередок сучасного суспільства. Саме тому змінюються і підходи до оцінювання ефективності роботи корпорації, внаслідок чого ефективність розширюється за рахунок виключення показників соціальної, економічної, політичної, гуманітарної та моральної ефективності [2, С. 431-433]. Як цілком справедливо зазначають українські вчені В.Базилевич та В.Льїн, «поведінка суб'єктів на ринку може бути регламентована певним правовими та економічними нормами, державними санкціями, моральними закликами тощо. Але всі ці «міри» явно недостатні, якщо справа стосується етики бізнесу, відповідальності перед суспільством, проблеми зміни вектора розподілу інтелектуальних ресурсів...» [7, С. 102].

Однак актуальною стає проблема володіння контрольним пакетом акцій. Оскільки існуючі процедури дозволяють подолати суперечності, що неминуче впливають при цьому. На початку ХХ ст. більшість підприємств контролювалися сім'ями. Так, зокрема, якщо у 1929 р. у США контрольними пакетами акцій двох сотень найбільших корпорацій володіло шість приватних осіб, то вже у 1963 р. таких взагалі не було. Прикладом може бути відома корпорація АТТ. Так, зокрема, у 1987 р. її акціонерами були понад 2 млн. осіб і жоден з них не володів більше, ніж 1% загального обсягу капіталу. Очевидно, що таке розпорошення акцій є характерним для багатьох інших корпорацій. Через це управління ними здійснюється професійними менеджерами. Вчені вказують на докорінну трансформацію ролі корпоративних структур у системі економічних відносин і при цьому можливість власника здійснювати прямий контроль над

засобами виробництва послабилися [9, С. 226]. Показовим також є постійне вдосконалення корпоративних форм розвитку економіки та активне сприяння держави дозволило суттєвим чином розширити коло акціонерів. Зараз більша половина американських домогосподарств є акціонерами, у той час як у 50-х роках ХХ ст. – тільки 5%. У цілому у західних країнах кожен третій володіє акціями [2, С. 431; 15, С. 105].

Вчені звертають увагу на те, що інформаційна революція одним із визначальних стимулів якої є корпорація, своєю чергою суттєво вплинула на «функціональне оновлення корпорації». Саме сучасна інформаційна мережа, на думку А. Гальчинського, також є породженням корпорації, її сучасною функціональною структурою. Більш того, без корпорацій світова інформаційна мережа втрачає економічне підґрунтя свого існування. Ієрархічні форми організації корпорації, що притаманні здебільшого індустріальному періодові розвитку суспільства, поступово поступаються місцем інформаційній мережі та децентралізованим структурам корпорацій.

Однак у постіндустріальну епоху корпорація набуває «багатоцільового характеру». Вона починає відповідати не тільки за отримання прибутку, але і за національні, політичні, економічні, соціальні та моральні проблеми. Корпорація бере на себе функцію взаємодії з владою, оскільки кожне важливе рішення у межах корпорації значною мірою призводить до непрямих політичних ефектів – вона все частіше несе за них відповідальність [2, С. 431-432].

Проведений аналіз дає змогу визначити основні суперечності корпоративної форми ведення бізнесу, серед яких слід виділити, зокрема, такі, як:

- між інтересами підприємців та підприємства. В основі цієї суперечностей перебуває зміна цільової функції фірми. Суб'єктивна мета підприємця – зростання прибутку може вступати у суперечність з об'єктивною метою будь-якої фірми – самозабезпечення та відтворення;

- між інтересами підприємців та інвесторів. Максимізація підприємницького прибутку досягається через зростання ризику реалізованих інноваційних процесів, що вступає в супе-

речність з інтересами інвесторів, зацікавлених не тільки максимізації доходу від власності, але й у збереженні вкладеного капіталу;

- між інтересами акціонерів та корпорацій. Цільова функція акціонерів – підвищення поточних доходів та капіталізації може вступати у суперечність з цільовою функцією корпорації – підвищення конкурентоспроможності через формування потенціалу уже майбутнього розвитку (реалізації довгострокових та капіталомістких стратегій);

- між інтересами контролерів та міноритарних акціонерів. При розподіленому характері володіння акціями виникає розподіл акціонерів на дві групи: особи, що контролюють ухвалення рішень про істотні події у житті корпорації (зростання статутного капіталу, великі угоди, реорганізація тощо) та власники невеликих пакетів акцій, основними правами котрих є права на дивіденди та на продаж акцій. Інтереси контролерів у збільшенні масштабів власного впливу можуть бути задоволені не тільки за рахунок підвищення вартості компанії, але й через зміни конфігурації прав власності, у тому числі й шляхом зменшення вартості пакетів акцій, що належать решті акціонерів;

- між інтересами акціонерів та керівників. Відокремлення власності від управління породжує проблему «принципал-агент». Особи, що здійснюють безпосереднє управління розвитком бізнесу, розглядають корпорацію як поле для демонстрації особистих успіхів. Ця мета стимулює керівництво розширити межі бізнесу (збільшувати обсяг особистої влади), подекуди на шкоду інтересам акціонерів;

- між інтересами корпорації та керівництвом підрозділів. Зростання масштабів та диверсифікація бізнесу породжують новий пласт суперечностей. Проблема «принципах-агентах» переходить на наступний рівень і вже менеджери дивізіонів ставлять перед собою завдання щодо зростання підконтрольних їм підрозділів [10, С. 84].

Російський вчений Д. Плетньов виділяє основні суперечності, що є притаманними корпорації як основній формі підприємницької діяльності, й особливо яскраво проявляються якраз на сучасному етапі розвитку економіки (таблиця).

**Суперечності, притаманні корпорації
як формі підприємницької діяльності [12, С. 41].**

№	Характеристика економічних відносин на сучасному етапі	Реалізація відповідної характеристики у корпорації	
		Позитивна	Негативна
1	Глобальний характер економічних відносин	Транснаціоналізація діяльності корпорацій, зниження невизначеності у результатах функціонування	Асиметрія у розподілі доходів та маніпулювання споживачами
2	Високий рівень технологічного розвитку	Виробництво широкого асортименту товарів	Непродуктивне використання ресурсів
3	Недоторканність приватної власності	Висока мотивація професійної діяльності	Зловживання та маніпуляції з правами власності
4	Здатність до масової зміни споживчих переваг через вплив ЗМІ	Зниження невизначеності у реалізації вироблених товарів	Падіння дієвості конкуренції, трансформація принципу «корпорація для людини» на «людство для корпорації»
5	Зміцнення фінансових відносин	Структуризація і спрощення економічних відносин	Поява нової форми експлуатації через систему кредитних відносин між працівниками та фінансовими інститутами

Аналіз функціонування корпоративного сектора економіки України виявив існування цілої низки проблем. На думку О. Пилипенка, у цьому зв'язку йдеться перш за все про недосконалість інститутів власності та структури управління, відсутність ефективних механізмів саморегулювання та нестачу практики застосування принципів корпоративного управління, що ґрунтувалася б на застосуванні міжнародного досвіду. На рисунку наведено розподіл проблем функціонування корпоративного сектора на такі, що мають переважно об'єктивне та суб'єктивне підґрунтя.

Таким чином можна стверджувати, що процеси інтенсивної концентрації капіталу у ХХ ст. привели до створення величезних корпорацій, що стали основним чинником розвитку світової економіки. Це свідчить про принципову зміну соціально-економічних підвалин світоустрою, оскільки світова економіка переходить від конкурентного ринку до олігопольного, де економічні відносини встановлюються на основі монополізації і розподілу ринків між потужними ТНК та національними корпораціями за неформальної участі держави у цих процесах [13, С. 3]. При цьому відбувається:

а) формування та розвиток великих міжнародних економічних структур, що отримують економічну владу;

б) опосередкований вплив корпорацій на соціально-економічний розвиток;

в) отримання поки неявної, однак достатньо сильної політичної влади над національною економікою та світовим співтовариством у цілому, котра знаходить відображення у системі політичного та економічного управління на національному та міжнародному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс / [Л.П. Горкіна, С.О. Біла, В.В. Небрат та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.П. Горкіної; НАН України; Інститут екон. та прогноз. – К., 2010.

2. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010.

3. Бистряков І.К. Метасистемні особливості формування геоекономічного простору розвитку / Геоекономічні сценарії розвитку і Україна / М.З. Згуровський, Ю.М. Пахомов, А.С. Філіпенко та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2010.

4. Мамутов В., Грудницька С. Корпорація: правовий статус, відмітні особливості // Економіка України. – 1994. - №2.

5. Івашина О.Ф. Інституціоналізація економічного розвитку. – Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2009.

6. Головкова Л.С. Сукупний економічний потенціал корпорації: формування та розвиток. – Запоріжжя: Вид-во Клас. прив. ун-ту, 2009.

7. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Метафізика економіки. - К: Знання, 2007.

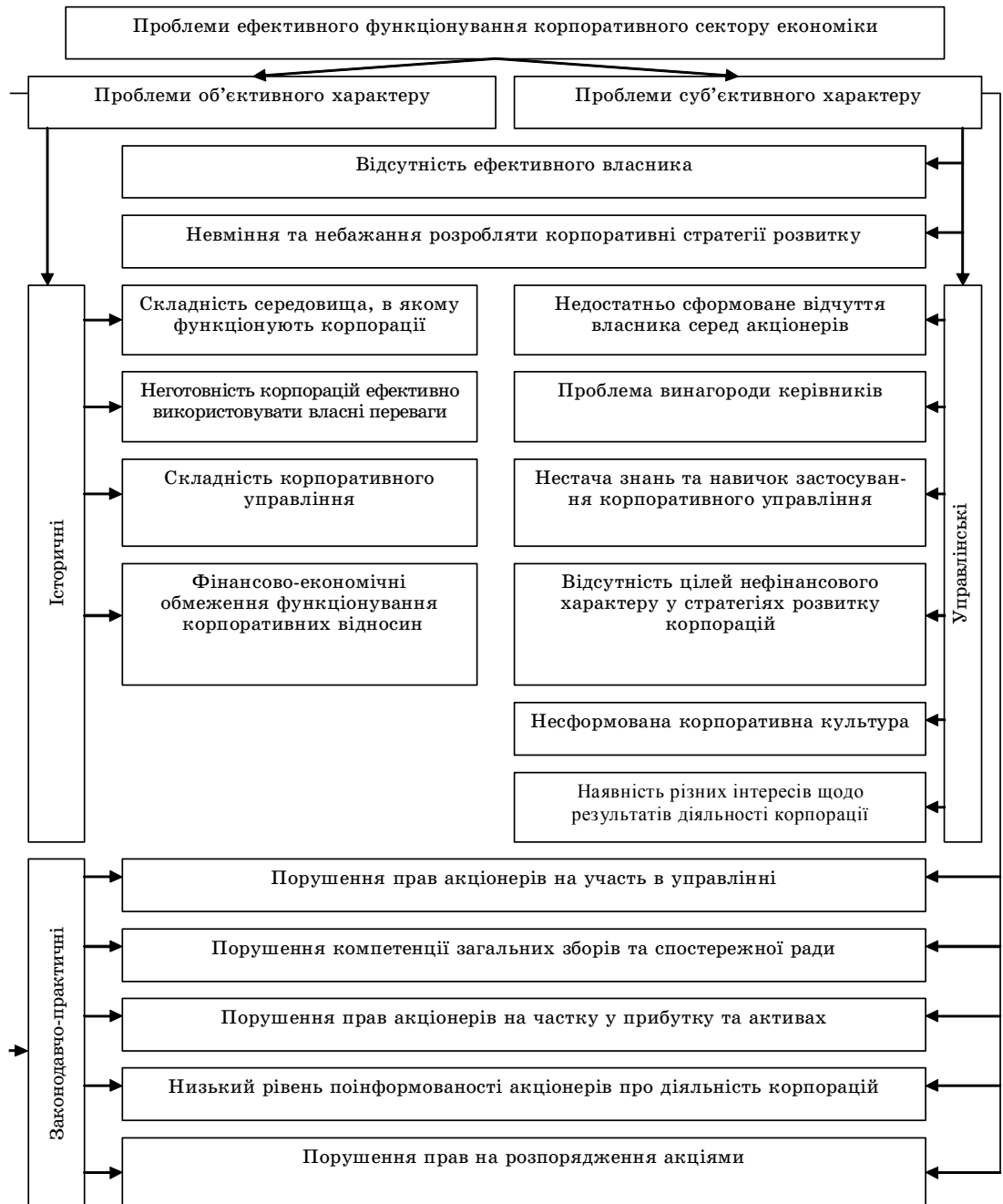

Рис. Проблеми ефективного функціонування корпоративного сектору економіки України [11, С. 65-66].

8. Яковлев А., Симачев Ю., Данилов Ю. Российская корпорация: модели поведения в условиях кризиса // Вопросы экономики. – 2009. – №6.

9. Гальчинський Анатолій. Лібералізм: уроки для України. – К.: Либідь, 2011.

10. Устюжанина Е.В., Петров А.Г. Кризис корпоративной формы собственности и особенности его протекания в России // Экономика и математические методы. – 2011. – Том 47. – №1.

11. Пилипенко О.І. Корпоративні права в системі бухгалтерського обліку. – Житомир: ФОП Кузьмін Дн.Л., 2010.

12. Плетнёв Д. А. Корпорация как способ организации материального производства // Вестник Московского уни-

верситета. Серия 6. Экономика. – 2010. – № 6.

13. Смирнов А. Государственно-корпоративный сектор и его развитие // Экономист. – 2008. – №1.

14. Супрун Н.А. Еволюція вітчизняної моделі корпоративного управління. – К.: КНЕУ, 2009.

15. Сірко А.В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики. – К.: Імекс, 2004.

16. Шнилко О.С. Конкуренентоспроможність України в умовах глобалізації. – К.: НАН України; Ін-т екон. та прогнозів, 2009.